

The second scramble – a második versenyfutás Afrikáért

Búr Gábor

Alig egy évtizeddel ezelőtt az adott cím bizonyára értetlenséget váltott volna ki a külpolitikával foglalkozó legtöbb szakember körében. Akkoriban a szubszaharai Afrika még a világtérképről virtuálisan lecsúszóban lévő, „magára hagyott” kontinensnek számított, ahonnan mindenki inkább távozni szándékozott, semmint egymással tülekedve oda bejutni.¹ Az onnan jövő hírek szinte kizárólag negatív szenzációként szolgáltak azoknak a keveseknek, akiket még valamelyest érdekelt Afrika. Sokakat már egyáltalán nem, az ingerküszöb magasra került, meredeken zuhant a releváns publikációk száma, sorban zártak be a külföldi követségek az ottani fővárosokban, a befektetők kivonultak.

Alig fél évtizeddel ezelőtt a fenti címhez még feltétlenül kérdőjel járt volna, hiszen Afrika felértékelődése elsősorban a felismert veszélyforrások és a vészhelyzetek elhárításának, semmint a hosszú távra szóló pozitív elkötelezettségeknek volt betudható, s ebből következően az akkor gyorsan jött figyelem akár még ennél is gyorsabban elenyészhetett. A 2001. szeptember 11. utáni hónapokban az a felismerés, hogy Afrikát nem lehet magára hagyni, inkább Európa és az Egyesült Államok összefogása volt a legrosszabb elkerülésére. Ez az összefogás nem nélkülözte a múltból örökölt paternalizmust sem, legalapvetőbb jellemzője mégis egymás biztatása volt a nagyobb szerepvállalásra Afrikában, amit nemigen lehetett volna versenyfutásnak nevezni. Csak évtizedünk derekára változott meg gyökeresen minden, új szereplők – Kína, India, Brazília, Indonézia stb. – jöttek, akik napjainkra látványosan megerősítették vagy a nulláról indulva kiépítették pozícióikat Afrikában. Ennek következtében Európa és az Egyesült Államok feladni kényszerültek a korábbi vonakodásukat, s az ekkor már leggyakrabban „második versenyfutásként” aposztrofált folyamatba pozícióik megőrzése érdekében is beszállni kényszerültek. Főként Európa s ezen belül is a volt gyarmattartó országok számára fájdalmas az új keletű felismerés, hogy a kimondatlanul is saját hátsó udvarnak tekintett Afrikában teret veszítenek az újonnan érkezőkkel szemben.

Afrikában viszont – kevés kivétellel – mindenki örül ennek az új keletű érdeklődésnek. Nem egy meghatározó afrikai személyiség olyan adunak tekinti ezt a kontinens

kezeben, amivel csökkenteni lehet a Nyugattól való függést, sőt néhány ország nemzetközileg elszigetelődött vezetője a nyugati világhoz fűződő kapcsolatai teljes felszámolásának lehetőségét látta meg benne.² Mintha az egykori szlovák miniszterelnök, Vladimír Meciar mondása, „Ha nem akarnak minket Nyugaton, Kelet felé fordulunk”³ ihletné a mai Afrika számos vezetőjét.

Ezért tehát nem véletlen, hogy a „*second scramble*” – a második versenyfutás Afrikáért kifejezés elsősorban a volt anyaországokban, tágabb értelemben a Nyugaton napvilágot látott publikációkban használatos. Jelentése némileg leegyszerűsítve az, hogy Afrika természeti kincseiért ezúttal nem európai, hanem elsősorban ázsiai hatalmak szállnak ringbe. Mivel ebben az értelmezésben a folyamat az egyenlőtlen csere, az értékes afrikai nyeranyagokért kapott olcsó ázsiai iparcikkek elve alapján működik, Európában, s az Egyesült Államokban is szinte egyöntetűen pejoratív jelentéssel bír.

Teljesen eltérő a kép másutt. Ázsiában kerülik e kifejezést, és nem is szeretik, ha a mos-tani gazdasági behatolásukat az afrikai kontinensre az egykori európai gyarmatosítás-hoz hasonlítják. Ebben a koordináta-rendszerben nem nyertes–vesztes, hanem kizárólag nyertes felek szerepelnek. Ehhez nagyon hasonlít az afrikai reakció, bár ott a „második versenyfutás” az elemzésekben és a sajtóban is bevett fogalomnak számít, elsősorban Afrika újsütetű világgazdasági felértékelődésének kísérőjelenségeként kerül szóba, pozitív felhangokkal. Találkozni olyan értelmezéssel is, amely szerint e második versenyfutás nem más, mint a nagy márkák – legyen szó mobiltelefonokról vagy sportcikkekről, ita-lokról stb. – gyors alkalmazkodása az utóbbi fél évtizedben végre gyors növekedésnek indult, s multik által felfedezett afrikai középosztályok igényeihez.⁴ Az örömben itt már ürm is vegyül, hiszen ez a fejlemény még inkább eltávolítja az afrikaiakat, elsősorban a tehetős családok gyermekeit a kontinens hagyományos kultúráitól. Mégis, a nyugatiak fanyalgásait Afrikában kevéssé értik a fenti módon értelmezett kifejezéssel kapcsolatosan. Sokan sértőnek is találják a bő egy évszázaddal ezelőtti kolonizációval történő összehasonlítást, ők a remény, a lehetőségek szinonimájaként használják ma a második versenyfutás fogalmát. Csak kevés afrikai közgazdász, politológus üt meg kritikus hangot a már ma is megfigyelhető aszimmetriák miatt, a politikusok közül pedig egyenlőre csupán Thabo Mbeki dél-afrikai elnök figyelmeztetett e második versenyfutás veszélyei-re. A fogalom tehát igen eltérő tartalmakat, állítást és annak vehemens tagadását is jelenti egyszerre, s nem megkerülhető Afrikának a nemzetközi rendszerben elfoglalt helyének meghatározásakor sem, így mindenképpen érdemes az alaposabb körüljárásra.

Hányadik versenyfutás is?

Hasonlóan sok más, később nagy karriert befutott fogalomhoz a *The scramble for Africa* – a versenyfutás Afrikáért (franciául *le partage de l’Afrique* vagy *la course à l’Afrique*,

németül *Wettlauf um Afrika*, Bismarck szóhasználatában *Kolonialtummel*, oroszul *gonka za Afriku*) egy újságíró szellemesnek szánt nyelvi fordulata volt.⁵ 1884-ben, a berlini Kongó-konferencia megnyitása idején keletkezett, s gyorsan népszerűvé vált. Azt a fordulatot volt hivatva érzékeltetni, ahogy az európaiak a korábbi „papírimperializmus” helyett ténylegesen s roppant mohósággal vetették rá magukat Afrikára, egymást hol segítve, hol akár háborús fenyegetéssel is akadályozva a gyarmatszerzésben. A korszakkal foglalkozó történészek előszeretettel használják a versenyfutás fogalmát,⁶ ám máig vitatott, mit is értenek pontosan alatta, s főleg milyen időszakra vonatkoztatják. Egyesek szerint Disraelinek a brit parlamenti ellenzék vezéréként 1872-ben elmondott beszédével kezdődött ez a versenyfutás. Mások szerint csupán az úgynevezett „új imperializmus”⁷ eredeztethető ettől a kristálypalota-béli beszédétől, maga a *scramble* csak az 1880-as években kezdődött, Tunézia 1881-es vagy Egyiptom 1882-es megszállásával, de még inkább a Kongó-medencéért folytatott versenyfutással, ami 1884–85-ben az említett berlini konferencián érte el tetőpontját, s elsősorban az akkori belga király, II. Lipót személyéhez köthető.⁸ Ahogy a kezdet, úgy a korszak vége sem egyértelmű, egyesek szerint 1890-ig, a Helgoland–Zanzibár szerződésig, mások szerint az 1898-as fashodai konfliktusig, ismét mások az 1899-ben kirobbant angol–búr háborúig számítják, de vannak 1912-es, 1914-es évszámok is forgalomban. A fogalom népszerűségére s egyben a kronológiai bizonytalanságokra utal, hogy eléggé hamar megjelent a „második versenyfutás” kifejezés is, ami eredetileg az olaszok 1896-os aduai vereségét követő abesszin szerepvállalást volt hivatva kihangsúlyozni Afrika felosztásában.⁹ A 20. század második felére véglegesen összekuszálódott az értelmezés. Julius Nyerere az akkori Tanganyika elnökeként 1963-ban jelentetett meg egy könyvet *A második versenyfutás* címmel, amelyben a volt gyarmattartók neokolonialista törekvéseivel azonosította a címbéli fogalmat. Nyerere meggyőződése szerint ez a második versenyfutás volt a felelős Afrika balkanizációjáért, azaz a pánafrikanista szellemben fogant kontinentális politikai egység elmaradásáért.¹⁰

Használták a második versenyfutás fogalmát a Szovjetunió afrikai behatolásának leírására is, elsősorban a hidegháborús szembenállásból fakadó orientációs kényszerekre, valamint a KGB aknamunkájára kívánták az addigra egyértelműen negatív konnotációval felhívni egyes szerzők a figyelmet.¹¹ Meglepő módon a hidegháború elmúltával, Afrika nemzetközi leértékelődésével egy időben is született olyan munka, amelyik a címében is hordozta a fogalmat. 1992-ben négy kenyai professzor közös tanulmánykötetében fogalmazódott meg, hogy a magára hagyott kontinens forduljon végre önmaga problémái felé, s egy második versenyfutással oldja meg saját gondjait, válaszoljon a kor kihívásaira.¹² Ebben az összefüggésben az első versenyfutás rossz szándékú idegenek balul elsült kezdeményezése volt, a másodikat pedig a kontinens lakói a tudomány és a technológia segítségével kell hogy végrehajtsák, közös felelősségtudattól átítatva. Ez az óhajítás azután belekerült az *Új partnerség Afrika fejlesztésére*

(NEPAD), s különösen az *Afrikai reneszánsz* programjába, anélkül, hogy a két program dokumentumai egyetlen szóval is utalnának az ilyen szempontból újraértelmezett versenyfutásra.¹³ Ezzel szemben nagyon is egyértelmű ez a fajta utalás a globalizáció és a 19. századi gyarmatosítás összehasonlításakor. Mivel Afrika mindkét folyamat vesztesének számít, így mindenféle logikai bukfcenc nélkül lehetett az 1990-es évektől a liberalizációt erőltető IMF és a Világbank balul végződött Strukturális Alkalmazkodási Programját¹⁴ az Afrikáért folyó második versenyfutásnak feltüntetni. „Ki fog tudni ellenállni a második versenyfutásnak?” – tette fel a kérdést 2000. októberében a Nairoiban megjelenő *The East African* független hetilap.¹⁵

Megfigyelhető egyfajta „szakosodás” is a versenyfutás irodalmában, immár nem egész Afrika, hanem csak egyes országok képezik ennek tárgyát, vagy az olyan áhított nyersanyagok, mint a kőolaj,¹⁶ az urán, a gyémánt, esetleg a rövid, de annál nagyobb karriert befutó koltán.¹⁷ Ezzel szinte párhuzamosan az utóbbi évek publikációiban tűnt fel Kína mint a második versenyfutás kezdeményezője és legfontosabb szereplője. A tekintélyes londoni *Daily Telegraph* internetes oldalán immár több mint egy éve folyik a „miért próbálja Kína gyarmatosítani Afrikát,”¹⁸ polémia, ami minden korábbinál szélesebb körben¹⁹ tette ismertté a „második versenyfutás” fogalmát. Hogy a sokadik vagy csupán a második versenyfutás zajlik Afrikáért, ennek a fentiek ismeretében nincsen különösebb jelentősége. Annak viszont igen, hogy milyen előjel kerül eléje, azaz hogy áldás-e vagy átok a kontinensre nézve mindaz, amit ez az újabb s e megfontolásból lényegtelen, hogy milyen sorszámmal ellátott érdeklődés- és elköteleződésnövekedés jelent. Egy bizonyos: ha az Afrikai Unió mértékadó személyiségei a 21. századot tényleg Afrika évszázadává kívánják tenni, akkor egyértelműsíteniük kell álláspontjukat, elsősorban saját maguk számára, mielőtt a néha „a 21. század versenyfutásának”²⁰ is nevezett folyamatok túlszaladnak rajtuk.

Cserbenhagyott kontinensből újra felfedezett kontinens

A világ Afrika tragédiáját, azaz világgazdasági marginalizációját, politikai destabilizációját, államainak meggyengülését, sőt néhányának szétesését sokáig tétlenül szemlélte.²¹ Az afrikai kontinens nem bírt geostratégiai jelentőséggel sem az Egyesült Államok, sem pedig a Szovjetunió számára.²² Még a kontinens korábbi legfőbb gyámjának számító Franciaország is látványosan visszavonult Afrikából, évtizedes, a dekolonizáció után roppant erőfeszítéssel kiépített politikai, katonai pozíciókat adva fel.²³ Ugyanakkor, amikor egyre több országban lett volna szükség békefenntartók küldésére, az ENSZ kéksisakosainak létszáma Afrikában az 1994-es 40 ezerről 1999-re mindössze kétezerre csökkent, noha az 1994-es ruandai tragédia után a legmagasabb szinten történtek fogadkozások, hogy a világszervezet nem fogja megengedni az ott történtek megis-

méltóságát.²⁴ Ilyen háttérrel alakult meg a vezető nyugati hatalmak úgynevezett P3 kezdeményezése, amely az ésszerűségből és a realitásokból kiindulva afrikánizálni kívánta a békefenntartást a kontinensen. Sokak számára ez a kontinenstől való elfordulás újabb bizonyítéka volt, annál is inkább, mivel a kezdeményezés a részt vevő országok eltérő szándékain és katonai, politikai megfontolásain, illetve az afrikai országok nem mindig pozitív hozzáállásán zátonyra futott.²⁵ Ugyancsak látványosan megnőtt az igény a legkülönbözőbb nemzetközi segélyszervezetek munkatársainak tevékenységére, mivel a konfliktusok miatt Afrika-szerte egy újabb, minden korábbit túlszárnyaló menekült-hullám vette kezdetét. Alig omlott le a berlini fal, napirendre került az „Európa-erőd”²⁶ ügye, s ez nem jelentett mást, mint az Európai Unió déli határain egy újabb berlini fal felhúzását az egyre nagyobb számban érkező afrikai menekültekkel szemben.²⁷

A viszonylag lazára engedett gyeplőnek volt köszönhető, hogy a függetlenség elnyerése utáni évtizedekben kiemelkedően sok volt a katonai puccs a kontinensen. Az afrikai országok átlagosan legalább két katonai puccsot is átéltek, ám ezek az erőszakos hatalomátvételek szinte kizárólag egy szűk hatalmi eliten belüli őrsváltást jelentettek, magát a patronázs rendszert nem veszélyeztették. Még a legvéresebb diktátorok, mint Mobutu Zaire-ban vagy Mengisztu Etiópiában sem szembesültek az Egyesült Államok vagy a Szovjetunió akár csak burkolt kritikájával, a sokkalta inkább politikai, mintsem gazdasági érdekek akkor is életben tartották az ilyen rezsimeket, amikor országaikon belül már teljesen elszigetelődtek. Az 1990-es években egyebek mellett a Strukturális Alkalmazkodási Program keretében is történtek próbálkozások arra, hogy demokratikus normák szerint megválasztott kormányok váltsák fel a katonai, vagy egyszemélyi diktatúrákat, ám azok nemzetközi elszigetelése mégsem történt meg. Az 1990-es évek új fejleménye volt a polgárháborúkat és az államok meggyengülését kihasználó helyi hatalmasságok, az úgynevezett hadurak színre lépése. Ezek a hadurak az általuk ellenőrzött területen minden fellelhető erőforrást a fegyverutánpótlás s egyéb illegális tevékenység szolgálatába állítottak, hozzájárulva a kontinens kincseinek kirablásához. A „konfliktus-”, vagy „véres” gyémántok Nyugat- és Közép-Afrika számos polgárháborúját finanszírozták, másutt az illegális fakitermelésnek, kakaócsempészésnek stb. jutott ilyen szerep. Ahol semmilyen említésre méltó természeti kincs sem állt rendelkezésre, mint Szudánban vagy Szomáliában, ott a harcoló felek a nemzetközi segélyek megcsapolásából tartották fenn magukat.

A 2001-es New-York-i és washingtoni terrortámadás változtatta csak meg alapvetően ezt a hozzáállást, mivel világossá vált, hogy az általános káosz a kontinensen a terrorizmusnak is melegágya lehet.²⁸ A terroristák mellett a nemzetközi kábítószer-kerkedelem, az embercsempészet is felfedezte magának a háborús viszonyokban rejlő lehetőségeket. Erre a nemzetközi közösségnek mindenképpen reagálnia kellett. Már a szeptember 11-ét követő évben kézzelfogható volt a változás. Vegyük példának a G8-ak éves csúcstalálkozóit. Afrika lényegében 1975-től napirenden szerepelt, de egyetlenegy

évben sem volt kiemelt fontosságú. 2002-ben a G8-ak a kanadai Kananaskisban tartott csúcstalálkozójukon minden addiginál több figyelmet szenteltek a kontinensnek. Afrikai akciótervet fogadtak el, amelynek bevezetőjében az Afrika előtt álló rendkívüli kihívásról ejtettek szót, gondosan kerülve a válság kifejezést, de a terv hét fejezete (béke- és biztonságteremtés, az intézmények és a kormányzás megerősítése, a kereskedelem, a beruházások és a gazdasági növekedés előmozdítása, adósságelengedés, az oktatási rendszerek javítása, a digitális hozzáférés megteremtése, az egészségügyi ellátás javítása, beleértve a HIV/AIDS elleni küzdelmet, a mezőgazdasági termelés növelése s a vízkészletekkel való gazdálkodás javítása) az afrikai válság egy-egy aspektusát érintette. Részletesebb kidolgozása ellenére ez a dokumentum nem tartalmazott alapvetően új elemeket a megelőző évben Genovában tartott csúcstalálkozón elfogadott Afrika tervhez képest. Ami új volt: a G8-ak akkor úgy tervezték, hogy 2006-ra évi 12 milliárd dollárral fogják növelni az Afrikának nyújtott fejlesztési segélyeket.²⁹

2005-ben a skóciai Gleneaglesben megtartott G8-csúcson került Afrika ügye újra kiemelten a figyelem középpontjába. Addigra nyilvánvalóvá vált, hogy a korábbi vállalások nem teljesülnek, így amellet, hogy az Afrikával foglalkozó dokumentum minden addiginál terjedelmesebb lett, újabb vállalásokat is tartalmazott. A G8-ak 2010-ig 25 milliárd dollárral kívánták növelni a kontinensnek nyújtandó segélyeket. Így hosszú évek után Afrika részesedése a globális segélyezésből újra növekedésnek indult. 18, főként afrikai országnak összesen 40 milliárd dollár adósság elengedését jelentették be, s kilátásba helyezték további 15 milliárd dollár elengedését. Nigéria 17 milliárd dollár adósság elengedést kapott, a legtöbbet a hasonló ügyletek történetében. Ígéret született az afrikai termelők érdekeit sértő összes exportszubszenció leépítésére 2010-ig, az egyes országok saját viszonyaikhoz szabott fejlesztési stratégiáinak elfogadására, arra hogy 2010-ig minden AIDS-beteg kezelésben fog részesülni, hogy a gyermekbénulást teljes mértékben leküzdik, hogy a malária elleni küzdelem évente 600 ezer gyermek életét fogja megmenteni, s hogy 2015-ig minden afrikai gyermek ingyenes iskoláztatásban és egészségügyi ellátásban fog részesülni. A dokumentum ezen felül kilátásba helyezte 25 ezer afrikai uniós békefenntartó kiképzését és Dárfurba küldését.³⁰ Tony Blair brit miniszterelnök, aki a *Commission for Africa*³¹ életre hívásával rendkívül sokat tett azért, hogy Afrika problémáit megismerje a világ, lelkesen nyilatkozott a csúcstalálkozó kapcsán: „Ez nem jelenti az afrikai szegénység végét, de ez már a remény e szegénység felszámolására.”³² Hogy igaza volt-e, annak eldöntésére ma még korai vállalkozni. Az viszont biztosan állítható, hogy Gleneagles után minden G8-as csúcstalálkozón főszereplő volt Afrika. Ettől azonban az Afrikát sújtó gondok legfeljebb csak enyhültek, de semmiképpen nem oldódtak meg. Ugyanez állapítható meg minden más nemzetközi szervezet, mint az ENSZ (millenniumi fejlesztési célkitűzések), az Európai Unió (Afrika Stratégia, EU–Afrika stratégiai partnerség, lisszaboni EU–Afrika csúcstalálkozó), vagy a bilaterális donorok erőfeszítéseinek sikerességéről is. Pedig ambícióban

nincs hiány sem az egyes kormányok, sem a nemzetközi szervezetek, sem az NGO-k részéről. 2006 nyarán Bécsben, az EU soros osztrák elnökségének idején *Az Európai Unió Afrika-stratégiája – kiút a szegénységből?* beszédes címmel tartottak konferenciát.³³ Sokat elmond a célkitűzések megvalósulásáról, hogy a szegénységet eddig még nem sikerült csökkenteni általuk, s hogy Dárfurban még ma sem szolgál annyi békefenntartó, amennyiről 2005-ben határoztak, holott azóta nyilvánvalóvá vált, hogy a 25 ezer főnél is jóval több kellene. Az eredmények tehát egyelőre szerények, ráadásul a támogatók évtizedünkben tapasztalt újbóli növekedése azt eredményezheti, hogy az összegek automatikusan beépülnek az egyes kormányok költségvetéseibe, meghaladhatják az adott ország abszorpciós képességeit, növelhetik a korrupciót, negatívan befolyásolhatják a nemzeti fizetőeszközök árfolyamát stb.

Csak Kína, csak az olaj?

A második versenyfutás kiváltó okát tehát nem érdemes sem az afrikai földrészen zajló folyamatokban, sem a nyugati donor országoknak az 1990-es évek apálya után új lendületbe hozott segélypolitikájában keresni. Az okok legfontosabbika minden kétséget kizáróan a gyors ázsiai gazdasági fejlődés, amely keresletet teremtett Afrika minden szóba jöhető nyersanyagára, felhajtotta világpiaci árakat, s az ezredforduló után elég tőkét halmozott fel ahhoz, hogy nagyobb volumenű beruházásokba foghasson Afrikában is.³⁴

A Kína és Afrika közötti kereskedelem a 2000. évi 10,6 milliárd dollárról 2007-re 73,3 milliárd dollárra nőtt, ezen belül a szubszaharai Afrikával ugyanebben az időintervallumban nem egészen hétmilliárd dollárról 59 milliárd dollárra.³⁵ E gyors, éves átlagban harmincszázalékos növekedés által Kína az Európai Unió és az Egyesült Államok mögött Afrika harmadik legfontosabb külgazdasági partnerévé vált. Ennek ellenére még mindig viszonylag szerények Kína afrikai kereskedelmi pozíciói, 2007-ben a kontinens exportjának mindössze 8,6 százaléka irányult Kínába, illetve az afrikai import 9,6 százaléka származott onnan. Még szerényebbek Kína pozíciói az Afrikába irányuló közvetlen külföldi befektetések terén, noha itt a növekedés, ha lehet, még látványosabb. 1990-ben az Afrikában eszközölt kínai beruházások mindössze 49 millió dollárt tettek ki, s ezek összege 2006-ra 2,6 milliárd dollárra nőtt. A 2006-ban Afrikába irányuló 36 milliárd dollár külföldi tőkebefektetésből még így is csupán 520 millió dollár érkezett Kínából, (1991-ben ez az összeg még csak 1,5 millió dollárt tett ki!), vagyis a összes külföldi befektetés mindössze 1,4 százaléka.³⁶ A világ még jószérivel észre sem vette a kínai-afrikai kapcsolatok izmosodását, mikor már bekerült a köztudatba, hogy Kína módszeresen rombolja a Nyugat törekvéseit Afrikában. Diktatórikus rezsimeket tart életben, segélyeit és befektetéseit nem köti a jó kormányzás, a korrupcióellenesség s az emberi jogok tiszteletben tartásának elvéhez.³⁷

Általánosan elfogadottá vált Kína Afrika-politikáját a gazdasági érdekek politikai érdekek feletti dominanciájával magyarázni. Ez azonban csak bizonyos megszorításokkal igaz, hiszen Kína afrikai kapcsolatainak van egy kifejezetten politikai eleme is, ez pedig Tajvan kérdése. A szigetországgal még diplomáciai kapcsolatokat ápoló kéttucatnyi ország harmada egészen a közelmúltig afrikai ország volt. (Burkina Faso, Csád, Gambia, Bissau-Guinea, Sao Tome és Principe, Szenegál, és Szwáziföld.)³⁸ A kínai Afrika-politika egyfajta megkésettiségre utal, hogy a hidegháború időszakában bevett gyakorlatot folytat ma is, amikor Tajvan ügyében a Hallstein-doktrína elveinek megfelelően jár el. Diplomáciatörténeti sajátosság, hogy az utóbbi alig negyed évszázadban két afrikai ország, Libéria és a Közép-afrikai Köztársaság féltucatszor váltott partnert, míg Szenegál, Niger és Lesotho négyszer. Az ideológiának azonban az 1960-as és 70-es években volt Kína számára igazán prioritása, csaknem két évtizedes visszavonulása után a segélyeket napjainkban túlnyomórészt gazdasági érdekek mentén osztja. 2006-ban Kína Afrikának 2,3 milliárd dollár hivatalos fejlesztési támogatást (ODA) nyújtott, ami a kontinensnek jutó ODA 8,4 százaléka volt.³⁹

Bizonyos szektorokban, elsősorban az olaj- és a fémek ásványok kitermelésében a kínai jelenlét Afrikában a többiekénél sokkal meghatározóbb. 2004-re Kína vált a Föld második legnagyobb olajimportőrévé. Ennek alapján vannak szerzők, akik hajlamosak az afrikai olajszektorba irányuló kínai behatolást azonosítani magával a második versenyfutással, sőt egyfajta kínai-amerikai olajháborút vizionálnak.⁴⁰ Az afrikai olajnak megvannak a maga előnyei, ezeknek az országoknak saját kőolajfogyasztásuk alacsony, így a kitermelés szinte teljes egészében exportra megy. Az afrikai kőolajkészletek hetven százaléka a Guineai-öböl vidékén található, ami Európa és az Egyesült Államok számára Kínával szemben egyfajta logisztikai előnyt biztosít, hiszen alig egy hét alatt kikötőikbe jutnak a tankerek, míg a Közel-Keletről legalább két hetet vesz igénybe a szállítás. Az afrikai olaj ráadásul nem is kell hogy a stratégiailag forró pontokon (Hormuzi-szoros vagy az újabban a kalóztámadásoknak kitett Ádeni-öböl) haladjon át. További előny, hogy az afrikai olaj kéntartalma alacsonyabb a közel-keletinél, amely megkönnyíti és olcsóbbá teszi a finomítást. A következő években a világ kőolajtermelésének növekedése elsősorban Afrika mezőinek fokozottabb kiaknázásából ered majd. Az újonnan feltárt olajkészletek mintegy harmada a kontinenshez köthető.⁴¹ Az Egyesült Államok jelenleg kőolajigényének 15 százalékát Afrikából fedezi, Kína máris igényeinek negyedét. Kína legfontosabb kőolajszállítói Afrikában Angola és Szudán, ahol máris nagy befektetései vannak, sok helyi olajvállalat kínai kézben van. Csádból, Egyenlítői Guineából, Gabonból és Nigériából is vásárol olajat az ország. A tények azonban ezen a téren sem mutatnak drámai eltolódást Kína javára. 2006-ban az afrikai kontinens olajexportjának 36 százaléka Európába, 33 százaléka az Egyesült Államokba irányult, s csupán kilenc százaléka Kínába. A fémek ásványok esetében (kobalt Dél-Afrikából és Kongóból, réz Dél-Afrikából és Zambiából, bauxit Guineából, vasérc Mauritániából, Dél-Afrikából és Zimbabwéből) is hasonló a helyzet.⁴²

Csak a szubszaharai régiót számítva Kína pozíciói ennél valamivel erősebbek ugyan, ám a gyors térnyerés egyelőre csak viszonylagosnak nevezhető. Kérdéses, hogy meddig képes Kína az eddigi ütemben bővíteni afrikai gazdasági kapcsolatait. A kínai nyersanyagimport Afrikából az utóbbi 15 évben másfélszer gyorsabban nőtt, mint a teljes kínai import, egy esetleges lefékeződéskor is hasonló arányú csökkenéssel lehetne számolni.

A Kínával kiépült kapcsolatok nem hátrányosak Afrikára, hiszen az olajra és a többi nyersanyagra van másutt is kereslet, Kína így nem képes egyoldalúan diktálni az árakat. Sőt mivel a gazdasági növekedés és a nyersanyagárak emelkedése között szoros összefüggés van, az a tény, hogy 2000 és 2006 között a világ gazdasági növekedésének negyedét Kína adta, ezzel már önmagában is jótékony befolyást gyakorolt az árakra.⁴³ Afrika kapcsolatai Kínával intézményesültek, 2000-ben létrehozták a Kína–Afrika Kooperációs Fórumot (CACF), melynek legfőbb célja a két kontinens közötti gazdasági kapcsolatok erősítése. A fórum csúcstalálkozóit háromévente tartják, felváltva Kínában és Afrikában. A 2006. novemberi pekingi csúcs alkalmából Kína 31 afrikai ország adósságállományát csökkentette. A kitermelőipari beruházásokon kívül nem jelentéktelen az afrikai gazdasági fejlődéshez szükséges infrastrukturális fejlesztésében vállalt kínai szerep sem, utak, erőművek, iskolák, kórházak építése révén. Peking a kapcsolatépítésben az Afrikában élő jelentős kínai diaszpórára is támaszkodhat, 750 ezerre tehető a Kínából elszármazottak száma.

Nem csupán Kína a második versenyfutás résztvevője, nyomában van India, Dél-Korea, Malajzia, Indonézia, Oroszország, Törökország, sőt újabban Brazília is. Venezuela, Irán s más országok szintén igyekeznek élni a kínálkozó lehetőségekkel. Az 1990-es években Kínához hasonlóan India is elhanyagolta afrikai kapcsolatait. Kína nyomában járva évtizedünkben gyorsan növelte kereskedelmét – 2007-ben 25 milliárd dollárra –, valamint kedvezményes hiteleit és befektetéseit.⁴⁴ Jellemző, hogy a sokáig donor mintaországnak számító Japán csak Kína és India után kezdett diplomáciai offenzívába Afrikában. A 2008. májusában Tokióban megrendezett Afrika Fejlesztési Konferencián (1993 óta négyévente kerül sor erre a nemzetközi konferenciára, idén mintegy negyven afrikai állam és kormányfő részvételével) a japán miniszterelnök ígéretet tett, hogy 2012-ig megduplázzák a fejlesztési segélyeket, 3,4 milliárd dollárra növelve összegét. Ugyancsak ígéretet tett négy milliárd dollár kedvezményes hitel folyósítására, ami szakítást jelent az ország korábbi gyakorlatával, hogy az adósságelengedési program résztvevőinek nem nyújtanak új hiteleket.⁴⁵

Magyarország és a második versenyfutás

Joggal vetődik fel a kérdés, van-e nekünk egyáltalán közünk e második versenyfutáshoz? Aki a külpolitikát mindenekelőtt a gazdasági érdekek érvényesítő eszközének tartja, nyilván teljesen más véleménnyel lesz, mint az, akinek számára a külpolitika

mindenekelőtt a kívülről jövő fenyegetések elhárítása. Előbbieket nehéz lenne arról meggyőzni, hogy az eddigieknél lényegesen nagyobb figyelmet érdemel Afrika, hiszen gazdasági kapcsolataink roppant szerények, még az afrikai összforgalomból kimagasló Dél-afrikai Köztársaság esetében is.⁴⁶ Nyomós érv lehet, hogy az utóbbi két évtized átrendeződéseivel olyan pozíciókat veszítettünk el Nigériában, Angolában s még számos más szubszaharai országban, amelyek visszaszerzésére eddig lényegében semmi erőfeszítés nem történt. A magyar külkereskedelmi forgalom javát azonban ma már a multik adják, így a lényegi döntések is a kezükben vannak. Önmagában a gazdasági együttműködésre nem épülhet tehát egy új, Afrika nemzetközi felértékelődését is figyelembe vevő stratégia. Ugyanakkor ez a felértékelődés új lehetőségeket is hordoz magában, s a nemzetközi fejlesztési együttműködés növekvő volumene már önmagában is esély a magyar kis- és közepes vállalkozások számára, nem is beszélve az Afrika fokozatos talpra állásával megnyíló távlatokról: a szubszaharai régió a magyar gazdaság egyik kitörési pontja lehet, illetve a magyar vállalkozások új piacává, befektetési célterületté válhat.⁴⁷

Jegyzetek

- 1 A cserearányok Afrika számára – az olajtermelő országok kivételével – az 1970-es évektől minden addiginál előnytelenebbul változtak. 1980 és 2000 között a legfontosabb mezőgazdasági exportcikkek ára drasztikusan, olykor 40–70 százalékkal is visszaesett, s a bányatermékek esetében sem volt más a helyzet. Az 1980-as, 1990-es évekre minden téren egyértelművé vált a visszaesés. A két világrendszer szembenállásának megszűntével a kontinens a nemzetközi kapcsolatok terén is súlytalanra vált. Még a saját értelmisége is háttér fordított neki, a *brain drain* eredményeképpen a mérnökök, orvosok, tanárok is elvándoroltak. A nyilvánvaló válságjelenségek ellenére a fejlett világ megfedkezni látszott Afrikáról, az 1990-es években a fő figyelem az egykori szovjet blokk államaira, illetve a volt Jugoszláviára fókuszálódott. Sem Szómália gyakorlati szétesése, sem az 1994-es ruandai népiirtás nem volt képes változtatni ezen a trenden.
- 2 Kiváló példák erre Omar al Bashir szudáni, és Robert Mugabe zimbabwei elnökök, ők a nyugati szankciókat elsősorban Kína és Oroszország segítségével próbálják el-, illetve megkerülni.
- 3 Kollai István: „Kötöttségek és lehetőségek a szlovák Európa-politikában”. *Külügyi Szemle*, Vol. 4. No. 1–2. (2005). 157–180. o.
- 4 Piers Fawkes: „African Youth Culture Kicks off a Second »Scramble For Africa«”, http://www.psfk.com/2006/06/african_youth_c-2.html, 2006. június 27.
- 5 Thomas Pakenham: *The Scramble for Africa: The White Man's Conquest of the Dark Continent from 1876 to 1912*. New York: Avon Books, 1991. XXV. o.
- 6 Mia Carter-Barbara Harlow, szerk.: *Archives of Empire. II: The Scramble for Africa*. Durham: Duke University Press, 2003.
- 7 Az angolszász *terminus technicus* a birodalomépítés, illetve az ezzel járó gyarmatszerzési láz 19. század végi hirtelen felélénkülését jelöli, s nincs köze a Hilferdingtől „kölcsonzott” lenini imperializmuselmélethez.

- 8 A konferencián 13 európai ország vett részt, köztük Afrikában nem is érdekeltek, illetve az Egyesült Államok, amely mindenféle gyarmati politikát elvetett. A Monarchiát a közös külügyminisztérium részéről Széchenyi Imre berlini nagykövét képviselte. Afrikai küldött nem vett részt az eseményen. A konferenciával kapcsolatosan I. Szabó Loránd: „II. Lipót belga uralkodó és Kongó Szabad Állama (1885–1908): historiográfiai áttekintés”. In: *Harambee. Tanulmányok Füssi Nagy Géza 60. születésnapjára* (szerk. Sebestyén Éva, Szombathy Zoltán és Tarrósy István). Pécs: Publikon Könyvek – ELTE BTK, Afrikanisztikai Oktatási Program, 2006. 352–365. o.
- 9 John Drysdale: *The Somali Dispute*. London – Dunmow: Pall Mall, 1964. 183. o.
- 10 Julius Nyerere: *The Second Scramble*. Dar es Salaam: Oxford University Press, 1963. 64. o. Reprinted in: J. K. Nyerere: *Freedom and Unity: A Selection from Writings and Speeches*. Dar es Salaam: Oxford University Press, 1967.
- 11 Christopher Andrew–Vasili Mitrokhin: *The World Was Going Our Way: The KGB and the Battle for the Third World*. New York: Basic Books Publisher, 2005. 429. o. L. még Daniel Tetteh Osabu-Kle: „African Blood for Imperialist Interests: The First and Second Scrambles for Africa”, <http://209.85.135.104/search?q=cache:pOAWXj4RjYcJ:www.panafricanwisdom.com/Journals/African%2520Blood%2520For%2520Imperialist%2520Interests>.
- 12 Kivuto Ndeti–Kenneth R. Gray–Gerard A. Bennaars, szerk.: *The Second Scramble of Africa. A Response and a Critical Analysis of the Challenges Facing Contemporary Sub-Saharan Africa*. Nairobi: Paragon House, 1992. 382. o.
- 13 L. Kovács Máté: „Az afrikai reneszánsz és a kultúra”. In: *Harambee... , i. m.* 242–253. o.
- 14 Az 1980-as, 1990-es években a kontinensre erőltetett, a Nemzetközi Valutaalap és a Világbank gyógyírnek szánt Strukturális alkalmazkodási programja (SAP) ha lehet, még tovább gyengítette az egyes afrikai államok belső pozícióit, sőt az államtalanítás jelszavával azokon a területeken – egészségügy, oktatás, egyéb alapszolgáltatások – is visszavonulásra került sor, amelyek éppen az állami szerepvállalás erősítését kívánták volna meg. Kenya, Malawi és Mauritius volt az első három ország, ahol bevezették a programot az 1980-as évek elején, de az 1990-es évek közepére már a legtöbb kormány kénytelen volt alkalmazni. Az afrikai államok e világbanki program révén még kevésbé voltak képesek saját törvényeik betartatására. Az eredmény a még korruptabb, elvadult piacgazdaság, amelyet az egyes államok szabályozni nem, csupán adminisztratív úton megcsapolni voltak képesek.
- 15 Dagi Kimani: „Who Will Resist the Second Scramble for Africa?” *The East African*, October 16–22, 2002.
- 16 John Ghazvinian: *Untapped: The Scramble for Africa’s Oil*. New York: Harcourt, 2007. 320 o.
- 17 A koltán egy kolumbitból és tantáliból álló ásvány, az elektronikai ipar, főleg a mobiltelefon-gyártás nélkülözhetetlen nyersanyaga. A Kongói Demokratikus Köztársaság keleti részén, Kivu tartományban az ottani gazdag lelőhelyek a polgárháború és a külföldi beavatkozás legfontosabb finanszírozóivá váltak, akárcsak az ország más tartományaiban az egyéb ásványkincsek.
- 18 David Blair vitaindító cikke: „Why China is Trying to Colonise Africa?” *a Telegraph* 2007. augusztus 31-i számában jelent meg, s az alábbi címen tölthető le: <http://www.telegraph.co.uk/opinion/main.jhtml?xml=/opinion/2007/08/31/do3102.xml>.
- 19 Például a Tibet függetlenségéért fellépő aktivisták körében, akik szívesen vonnak párhuzamot Kína tibeti és afrikai törekvései között.
- 20 Margaret C. Lee: „The 21st Century Scramble for Africa”. *Journal of Contemporary African Studies*, Vol. 24. No. 3. (2006). 303–330. o.
- 21 A hidegháború alatt a kontinens legtöbb országa maximálisan kihasználta az úgynevezett patronázs rendszert: az afrikai kormányok a szövetségeseik számára biztosított nyersanyagtermelésükért és stratégiai fontos területeik felajánlásáért cserébe pénzügyi és katonai támogatásban részesültek, ami biztosította hatalmuk és diktatórikus kormányzásuk fennmaradását. Voltak olyan vezetők is, akik a kétpólusú rendszert kiismerve megtanulták, hogyan lehet a nagyhatalmak védőszárnyai alatt megbújva – akár szövetségeseit egymás ellen is kijátszva – minél nagyobb anyagi, katonai támogatást szerezni.

- 22 Emiatt a két nagyhatalom nem szándékozott – mint ahogy Európával megtette – ideológiai alapon felosztani a kontinenst egymás között. Helyette néhány afrikai országra épülő sajátos szövetségi hálózatot építettek ki. A Szovjetunió főleg hadifelszerelésekért cserébe szerezte meg a szovjetbarát afrikai kormányok elkötelezettségét (Ghánában, Guineában, Maliban, Angolában és Mozambikban), míg az Egyesült Államok – nagyobb részben – pénzügyi segélyeken keresztül tartotta fent az Amerika-barát rezsimekkel (mint például a volt Zairében, Marokkóban, Etiópiában, Szomáliában és Kenyában) kapcsolatát. Erről a témáról bővebben lásd Galántai Gábor–Hetényi Soma Ambrus: „Franciaország szerepvállalása Afrikában”. *Új Honvédségi Szemle*, Vol. 15. No. 7. (2005). 36–58. o. és *uo.* Vol. 15. No. 8. (2005). 39–55. o.
- 23 Franciaország megkezdte a kontinensen állomásozó csapatai kivonását. 1995-ben Párizs hét afrikai országban nyolcezer katonáját állomásoztatta, 1997-ben döntés született két és fél ezer katona kivonásáról, a kameruni és a közép-afrikai köztársaságbeli támaszpontok teljes feladásáról.
- 24 L. az ún. „Brahimi jelentést”: *Report of the Panel on United Nations Peace Operations*, Doc. A/55/305-S/2000/809.
- 25 Alice Walpole: „Resolute Partners: Building Peacekeeping Capacity in Southern Africa. A British Perspective on the P3 Initiative for Enhancing African Peacekeeping Capability”. *Monograph*, No. 21. Pretoria: Institute of Security Studies, 1998.
- 26 Az 1990-es évektől ismét gyakorta használt fogalom, az „Európa-erőd” eredetileg a második világháború idején született. Akkori jelentése, mely szerint a légi- és haditengerészet híján lévő németek arra kényszerültek, hogy minden lehetséges partraszállási szakaszt őrizzenek, jöcskán megváltozott. Mai értelmezése nem egységes: jelenti az európai áruk védelmét az unión kívüli termelőkkel szemben; ugyanakkor egyfajta jóslat is, hogy a nyugati világ előbb-utóbb arra fog kényszerülni, hogy visszavonuljon egy erődítménybe, egy „Európa-erődbe”, vagy akár egy „Nyugati erődbe”, mert csak így tudja megőrizni a maga szabadságát, jólétét, demokratikus rendjét a szegénység és zűrzavar félelmetes világában.
- 27 Az illegális bevándorlók ügye azóta is az európai–afrikai politikai dialógus elmaradhatatlan napirendi kérdése. Spanyolország két észak-afrikai exklávéja, Ceuta és Melilla köré napjainkra még az egykori berlininél is magasabb falakat húztak, hogy a szubszaharai térségből érkező, kilátástalan helyzetű migránsok bejutását megakadályozzák. Jelenleg a Kanári-szigetek, valamint a tuniszi partoktól mindössze 130 kilométerre fekvő, olaszországi Lampedusa szigete a legfontosabb célpontjuk, a veszélyes tengeri út évente ezernyi áldozatot szed.
- 28 Búr Gábor: „Gyenge államok és államkudarcok Afrikában”. In: *Államok és államkudarcok a globalizálódó világban* (szerk. Marton Péter). Budapest: Külügyi Intézet, 2006. 194–211. o.
- 29 „2002 Kananaskis Summit, June 27, 2002 – G8 Africa Action Plan”, <http://www.g8.gc.ca/sumdocs2002-en.asp>.
- 30 „Gleneagles 2005 Summit Documents. Africa”, <http://www.g8.gov.uk/servlet/Front?pageName=OpenMarket/Xcelerate/ShowPage&c=Page&cid=1094235520151>.
- 31 A bizottság munkájának eredménye letölthető: „Africa Report”, <http://www.commissionforafrica.org/english/report/introduction.html#report>.
- 32 „Gleneagles 2005 Summit Documents. Africa”. i. m.
- 33 Fodor Erika: „Az Európai Unió Afrika Stratégiája – és végrehajtásának esélyei”. *Africana Hungarica*, Vol. 2. No. 1–2. (2007). 5–11. o.
- 34 Jonathan Holstag: „The new Scramble for Africa”. *The New Presence*, Vol. 14. No. 2. (2007). 23–25. o.
- 35 Hany Besada, Yang Wang és John Whalley: „China’s Growing Economic Activity in Africa. Working Paper 14024. JEL No. F13,F59,O53,O55”. *National Bureau of Economic Research*, <http://www.nber.org/papers/w14024.pdf>.
- 36 Uo.
- 37 Howard W. French: „China in Africa – All Trade, with No Political Baggage”. *The New York Times*, www.nytimes.com/2004/08/08/international/asia/08china.html. 2004. augusztus 8.

- 38 Peter Brookes–Ji Hye Shin: „China’s Influence in Africa: Implications for the United States”. (The Heritage Foundation) *Background*, No. 1916. (2006). 1–9. o.
- 39 Besada, Wang és Whalley: i. m. 3. o.
- 40 Jedrzej George Frynas–Manuel Paulo: „A New Scramble for African Oil? Historical, Political, and Business Perspectives”. *African Affairs*, Vol. 106. No. 423. (2007). 229–251. o.
- 41 Michael Klare–Daniel Volman: “America, China and the Scramble for Africa’s Oil”. *Review of African Political Economy*, Vol. 33, No. 108, (2006.) 297–309. o.
- 42 Besada, Wang és Whalley: i. m. 3. o.
- 43 Andrea Goldstein–Nicolas Pinaud–Helmut Reisen: „China’s Boom: What’s in it for Africa? A Trade Perspective”. In: *China Returns to Africa: A Superpower and a Continent Embrace* (szerk. Christopher Alden–Daniel Large–Ricardo de Oliveira). London: Hurst, 2008. 27–50. o.
- 44 Joseph J. Schatz–Mark Sappenfield: „On China’s heels, India vies for its old edge in Africa”. *Christian Science Monitor*, Vol. 100. No. 112. (2008). 2. o.
- 45 http://www.economist.com/world/mideast-africa/displaystory.cfm?story_id=11461707.
- 46 A Magyar Kereskedelmi és Iparkamara adatai szerint a magyar kivitel Dél-Afrikába 2007-ben 395,8 millió dollárt tett ki, az egy évvel korábbi 273,6 millió dollárral szemben. Az onnan származó behozatal 2007-ben 16,5 millió dollár volt. A kamara értékelése szerint a kontinensen az elmúlt években Dél-Afrika lett Magyarország legfontosabb gazdasági és kereskedelmi partnere, az Afrikába irányuló magyar kivitel csaknem harmada oda kerül. Ezek közül a fontosabbak: irodagépek, adatfeldolgozó berendezések, híradástechnikai és hangrögzítő készülékek, villamos gépek, közúti járművek, bútorok és fémtermékek. L. „Jó üzlet nekünk Dél-Afrika”. *Gazdasági Rádió Online*, <http://www.gazdasagradio.hu/cikk/5162/>, 2008. szeptember 24.
- 47 Suha György: „Lehetőség és esély. A magyar–szubszaharai gazdasági együttműködés”. *Afrika Tanulmányok*, Vol. 1. No. 2. (2007). 7–11. o.

The second scramble for Africa

There have been a number of signs in recent years that Africa has gained in importance. It is a result of two developments which are not closely connected with each other. The failure of Africa, its lagging behind the other continents justified its outside support because the continent has become a security, health, etc. risk. This view became widespread as early as the 1990s; however, we can talk about a real turn only after September 2001. At the same time, the new millennium brought about the increase of the world economic importance of the continent. Its reason is unquestionably the increased demand for the natural resources of the continent, especially for its oil and ores. A real scramble started for these materials which reminds, to a certain extent, to the first scramble about hundred years ago because the goal was the control over the natural resources at that time as well. Nevertheless, today's scramble has several participants; there is, first of all, China, but India, Brazil, and Russia are not far behind. Moreover, a lot of countries are competing with Europe and the United States to get a substantial share of the export-import markets of Africa. However, this situation is beneficial for Africa only at first sight; the danger for Africa is that the re-strengthening of the world economic positions is happening on the basis of the old model of manufactured goods for raw materials. It is the responsibility of politics to stave off the recognized danger.